

РОЗШИРЕННЯ ОБРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Рецензія на монографію: Федорюк Лілія. *Специфіка української концептосфери : лінгвокультурологічний вимір (на прикладі концепту смерть) : монографія / [за ред. А. П. Загітка]. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. – 176 с.*

Тенденція сучасного мовознавства до аналізу когнітивних одиниць, який становить концептуальну базу будь-якої мови, зумовлює актуальність запропонованого до розгляду дослідження. У монографії увагу не випадково зосереджено на концепті *смерть* як елементі національної концептосфери, найбільш значущому не тільки для окремої людини, етносу, а й для усього людства. Застосований дослідницею комплексний підхід до аналізу концепту *смерть* з опертям на традиційні методики вивчення когнітивних та лінгвокультурологічних одиниць є цілком схвальним, оскільки саме такий ракурс наукового опису мовного матеріалу сприяє вивченню встановлених складників досліджуваного концепту у свідомості носіїв української мови. Звернення ж до літературної спадщини ХХ–ХХІ століть дало змогу виявити особливості українських культурних цінностей, соціальних і моральних норм поведінки.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (275 позицій), списку використаних джерел (204 найменування), додатків. У **вступі** авторка подає загальну характеристику роботи: обґрунтовує актуальність обраної теми, формулює мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, з'ясовує методи дослідження, висвітлює його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, визначає структуру й обсяг роботи.

У першому розділі «**Статус концепту в національній когнітивно-мовній картині світу: теоретико-методологічні засади**» дослідниця доводить доцільність шестиетапного аналізу концепту *смерть*, який дозволяє отримати найповнішу інформацію про структурну специфіку концепту, його місце в національній когнітивно-мовній картині світу. Л. Федорюк доволі глибоко й різнобічно проаналізувала основні питання, дотичні до теми роботи, а саме: еволюцію поглядів на концепт і сучасне розуміння концептів (підрозділ 1.1), структурну організацію концепту (підрозділ 1.2), концепт і співмірні / неспівмірні величини (підрозділ 1.3), кваліфікаційно-репрезентативний вияв національного характеру в мові (підрозділ 1.4). Спираючись на теоретичні положення, висловлені в уже класичних працях дослідників когнітивної лінгвістики та найновіших працях з лінгвоконцептології, авторка обґрунтовує своє розуміння використаних у роботі термінів, з-поміж яких *концепт, поняття, образ, символ* тощо.

Інтегруючи різні класифікаційні підходи до концепту як когнітивної та лінгвокультурологічної одиниці, концепт *смерть* кваліфіковано: 1) за ступенем конкретності / абстрактності змісту – абстрактний; 2) за номінованістю – номінований (на відміну від вербально імплікованих / лакунарних); 3) за частотністю й регулярністю актуалізації – актуальний; 4) за структурою – складний (багаторівневий); 5) за змістовою ознакою – концепт-фрейм; 6) за номінативною щільністю – парний (має антонімічну пару – *життя*); 7) за ступенем поширення – універсальний, загальнонародний; 8) з огляду на динаміку концепту – стійкий, споконвічний; 9) за ступенем вияву аксіологічного складника – телеонімний.

Цілком мотивованою видається дифініювання шести складників (*мотиваційний, поняттєвий, ціннісний, образний, символічний, асоціативний* складники) і запропоновано шестиетапний аналіз концепту *смерть*: 1) виявлення **мотиваційного** складника концепту *смерть*: дослідження етимології імені концепту, що становитиме його ядро; 2) характеристика **поняттєвого** компонента концепту через аналіз даних словників різних типів (етимологічних, тлумачних); 3) вияв **образного** та **ціннісного** складників на матеріалі української літератури ХХ – початку ХХІ століть. Концептуальна метафора є результатом процесу образного переосмислення мотиваційної ознаки; 4) виявлення **символьного** складника концепту *смерть* з опертям на відомості словників символів, міфологічних, етнографічних словників і аналізу фактичного матеріалу; 5) аналіз **асоціативного складника**, який дає вагомий результат для характеристики асоціативних смислових зв'язків та можливість детально дослідити семантичне поле слова; 6) дослідження **сценарію** концепту (аналіз фактичного матеріалу) для встановлення способів осмислення смерті як події (в динаміці). До ядра концепту залучаено мотиваційний, поняттєвий і ціннісний складники, які є інваріантними для будь-якого концепту, периферію складають образний, символічний і асоціативний складники (варіативна частина концепту).

У другому розділі «**Лексикографічно-респондентна об'єктивація концепту смерть**» детально проаналізовано мотиваційний та поняттєвий складники концепту *смерть*, останній авторка класифікує на прямі поняттєві ознаки, виражені словниковими дефініціями імені концепту, та непрямі поняттєві ознаки, які знаходять об'єктивацію через парадигмальні та синтагмальні зв'язки імені концепту. Позитивним є те, що для виявлення динаміки концепту Л. Федорюк використовує численні історичні словники, адже сучасний етап об'єктивації концепту базується на історично сформованих значеннях.

Цікавими є результати вільного та спрямованого асоціативного експерименту, які виявляють епідигмальні ознаки концепту. Лілія Федорюк кваліфіковано описує результати експерименту, зазначаючи спільне та відмінне в асоціаціях різних вікових груп: 11–17 років, 18–25 років та 26–65 років: ядро концепту становлять тематичні групи «життя», «страх», «неприродна смерть», «кінець»; ближня периферія вміщує тематичні групи репрезентативних ознак «спокій», «природна смерть», «горе», «ритуал», «потойбіччя»; віддалена периферія охоплює тематичні групи «вік», «символ», «час», «політично марковані асоціати», «соціально марковані асоціати», «хвороба», «колір», «субкультури». Авторка доходить аргументованого висновку про те, що когнітивні ознаки концепту *смерть* «життя», «страх», «неприродна смерть», «кінець» домінують на сучасному етапі розвитку мови, на відміну від

початкового значення полісемічного слова *смерть* – «природна, хороша смерть», що підтверджує динамічний характер концепту.

Особливо ґрунтовним та важливим, на наш погляд, є третій розділ «Лексико-семантичні засоби реалізації концепту *смерть*», у якому детально проаналізовано матеріал художньої літератури ХХ – початку ХХІ століть та виокремлено елементи образного, ціннісного та символічного складників концепту, а також описано сценарій концепту. Аналізуючи фактичний матеріал, дослідниця залучає відомості інших наук – філософії, медицини, релігієзнавства, етнографії, що поглиблює спостереження авторки над функціонуванням конкретного мовного матеріалу.

За спостереженнями Л. Федорюк над образним компонентом аналізованого концепту, основою концептуальних метафор живої природи в сучасному українському прозовому дискурсі постають антропоморфні ознаки, що вкотре підтверджує антропоморфізм української когнітивно-мовної картини світу, а серед ознак неживої природи виявлено ознаки стихій, речовинні ознаки, ознаки їжі та артефактів. Ціннісний складник кваліфіковано як визначальний у структурі концепту, адже його наявність відрізняє концепт від інших понять (власне-поняття, значення та ін.), якими оперує сучасна наука, і розкриває найістотніші для певної культури ціннісні домінанти.

Сценарний підхід до аналізу концепту як динамічного утворення дав змогу дослідниці розглянути ментально-мовну структуру, що репрезентує знання про стандартну (стереотипну) ситуацію через ланцюг каузально пов'язаних дій, які розгортаються в часі. Сценарій смерті, на думку авторки, розгортається двома векторами – ретроспективний (попередні уявлення про подію) та проспективний (подія загалом). Пані Лілія розглядає два сценарії концепту *смерть* – емотивний та подієвий, визначаючи перший поширенішим з огляду на чуттєвість як ментальну характеристику української нації, а особливістю подієвого сценарію визначає фіксацію лексем на визначення способів подолання смерті («боротьба», «підтримка», «порятунок», «переховування», «пам'ять», «початок нового життя»). Авторка стверджує, що «основу сценарію концепту *смерть* становить схема ситуації, яка містить власне-подію, її оцінку й емоційне переживання», однак, на наш погляд, до сценарію аналізованого концепту входить також етап «підготовка до смерті», яка в літературі, особливо у творах Марії Матіос, описана дуже детально (наприклад, виготовлення труни, купівля рушників, сповідь і причастя тощо).

Загальні висновки корелюють із поставленими в роботі метою та завданнями, є виваженими, переконливими, впливають з аналізу конкретного мовного матеріалу та мають важливе теоретичне і практичне значення. Суттєвим доповненням до роботи є додатки, які мають самостійне значення та містять анкету для асоціативного експерименту та структуру концепту *смерть* як складника української когнітивно-мовної картини світу.

Вважаємо за доцільне ввести елементи зіставлення діади *життя – смерть*, оскільки саме зіставлення дозволить чітко з'ясувати такі суттєві ознаки концепту, як значущість та інтерпретативність.

Анатолій Загнітко

СУЧАСНА ОБ'ЄКТИВНА ГРАМАТИКА: ПРИЙМЕННИКИ ТА ЇХ АНАЛОГИ

Рецензія на книгу: *Lachur Czeslaw. Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym : [materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim)]. T. 1: a conto – oprócz. Opole, Kępa: Wydawnictwo NOWIK Sp.j., 2019. 176 s.*

Рецензована праця є оригінальною за актуальністю, цікавою за висвітленням актуалізованої проблеми, авторською за структурою, концептуальною за статусом у сучасному науково-граматичному просторі. Змістово дослідження вмонтоване в студіювання, виконані в руслі міжнародного наукового проєкту «Слов'янські прийменники: синхронія і діахронія», що в процесі свого виконання й реалізації мав активні творчі дискусії, пошуки, видозміни проєктованих моделей. Активним поставало розширення кола лінгвістів – учасників проєкту з різних країн. Для ґрунтовнішого погляду і на сам проєкт «Слов'янські прийменники: синхронія і діахронія», і на перебіг концептуального бачення статусу прийменника в граматичній системі кожної слов'янської мови, напрями лексикографічного опрацювання не лише прийменника, а і його аналогів, а також тих чи тих мовних одиниць, використаних у функції і / чи зі значенням прийменника доцільно використати матеріал вступної частини до рецензованого словника.

Грамматика прийменника та її структура є одним з актуальних питань сучасної лінгвістики, що мотивовано низкою чинників: 1) внутрішньореченневим і внутрішньотекстовим навантаженням прийменника; 2) його синтаксисомотвірним потенціалом; 3) функційним навантаженням прийменникових одиниць, тобто інвентарем виконуваних ними функцій; 4) розширенням прийменникового складу транспонованими похідними з різних частиномовних класів, формуванням амбівалентних, функційно зорієнтованих, оказіональних структур; 5) активною взаємодією прийменників з еквівалентами слова та ін. Водночас проблема граматики прийменника одним зі своїх завдань має створення найбільш ємних їхніх реєстрів та створення на їхній основі найповніших словників прийменникових одиниць. Такі лексикографічні праці в концептуальному вимірі ґрунтовано на встановлених категорійних кваліфікаціях прийменника, його статусу в частиномовній системі, визначенні основних напрямів міжчастиномовних транспозицій. Навіть за різного тлумачення прийменника [службова (І. Нечуй-Левицький, В. Сімович,